

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 82.02

NƏRGİZ İSMAYILOVA

HƏMİD HERİŞCİNİN “NEKROLOQ” ƏSƏRİNDƏ POSTMODERNİZMİN İLKİN RÜŞEYMLƏRİ

Məqalədə Avropa postmodernizminin təsiri ilə Azərbaycan nəsrində yaranan ilkin postmodern rüşeymlər Həmid Herişçinin “Nekroloq” əsərinin təmsalında elmi tədqiqata cəlb olunur.

Qeyd olunur ki, dünya ədəbiyyatında modernizmdən postmodernizmə keçid son dərəcə kəskin və ciddi trayektoriyada baş verib. B. Makxeyl modernizmin postmodernizmə keçidi barədə bəhs edərkən, modernist ədəbiyyatın mərkəzində epistemoloji problematikanın durmasını və postmodernistlərin əsasən ontologiya məsələlərində maraqlı olduqlarını qeyd edir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da postmodernizm məsələsi birmənalı qarşılanmayıb. Bu aspektdən məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan postmodern təmayüllər və modernizmdən və postmodernizmə keçid prosesi Həmid Herişçinin “Nekroloq” əsərinin təmsalında müqayisəli şəkildə tədqiq olunur. Həmid Herişçinin “Nekroloq” əsəri postmodernizmin Azərbaycanda ilk əks-sədalardan biri kimi olduğca maraqlıdır. “Nekroloq” əsəri 2005-ci ildə nəşr olunmuşdur. Kitabda “Damğa”, “Dəli Kür”, “Artırmalar”, “Dünyanın arşını”, “Bir söz de” kimi hissələr yer alır.

Modernizmdən postmodernizmə keçid təşkil edən “Nekroloq” və s. kimi ədəbi nümunələr məntiqli postmodernizm konsepsiyasını özündə əks etdirir.

Açar sözlər: *Postmodernizm, dünya ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı, “Nekroloq” əsəri, təsirlər, müqayisə.*

Həmid Herişçi 1961-ci ildə Bakı şəhərində anadan olub. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirib. “Nekroloq” və “Əli. Nino. Bakı” adlı postmodern üslubda yazılmış iri həcmli romanların, esse və şeirlərin müəllifidir.

Postmodernizm bir cərəyan kimi Azərbaycanda son dövənlərdə təzahür etmişdir. Ancaq tam şəkildə postmodern əsərlər yaranmadan öncə ədəbiyyatımızda postmodern təmayüllər ortaya çıxmışdır. Nekroloq əsəri də bu aspektdən son dərəcə maraqlıdır. Bir çox təzadlı məqamları, real hadisələri postmodernizmin tələb etdiyi kimi problemə çevirən yazıçı “Nekroloq”da Şərqdə qəbul edilən toxunulmaz hesab edilən dəyərləri dekonstruksiya edir. Postmodernizmin aşıb daşan dağdıçılıq aqresiviyasının ən maraqlı təzahürü kimi “Nekroloq” əsərində yanaşılan mətləblər bir çox azərbaycanlının yüksək səslə söyləyəbilməyəcəyi mətləblərdir. Keçmişimizdən bu günümüzədək formalaşdırılan və mütərəqqi siyasətin əxlaqi dayaqlarının bu şəkildə dekonstruksiya edilməsi fikrimizcə ədəbiyyatın tərbiyə edicilik prinsipinə yaddır. Tərbiyələndirməkdən fərqli olaraq reallıqların yaxud müəllifin reallıqlarını bu şəkildə təzahürü tədqiqatçının “Postmodernizm poststrukturalizm nəzəriyyəsinin, dekonstruktivizmin ədəbi-tənqidi təhlil təcrübəsinin və müasir incəsənətin bədii təcrübəsinin sintezi kimi təfəkkür tarixinə qədəm qoyub. Bu sintez dünyaya tamamilə fərqli, yeni bir baxış statusu iddiasını özündə daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu iddia son bir neçə onillikdə o qədər güclü təsirə malik olmuşdur ki, ədəbiyyatda, sənətdə “yenilik”, “orijinallıq”, “müasirlik” və s. anlayışları “postmodernizm” termini ilə sanki sinonim səciyyəsi daşımağa başlamışdır. “Postmodern” yarlılığı, “postmodern” klişesi vurulmayan hər hansı bir sənət əsəri diqqətdən kənar qalır, əksinə, bu ad altında yaranan hər hansı bir əsər isə, əvvəlcədən, heç bir bədii, sənətkarlıq, fikir və məzmun xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, ədəbiyyat və sənət məkanında özünə yer tapmış sayılır. Müasir ədəbiyyat olimpinə iddialı olan hər hansı bir əsər hökmən postmodernist səciyyə daşmalıdır” (9) - fikirləri ilə səsleşir və

"Nekroloq" əsərini mühitdə yaranan postmodern nümunələrin ən dağıdıcılarından kateqoriyasına daxil edir.

Bu mənada dünyada yaranan postmodernizm cərəyanının əks-sədasını Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan modern nəsrə də görmək mümkündür. "Nekroloq" əsəri qeyd olunduğu kimi dərin kataklizmlərin və ruhsal-psixioloji dağıntıların, mənəvi məsələlərin dekonstruksiya edilməsi, dəyərlərin adıləşdirilməsi fonunda yaranan əsərlərdəndir. Haqqında bir çox sensasiyonal rəylərin mövudluğu əsər üzərində diqqətlərin toplanmasına səbəb olub. Əsərdə real dünyada baş verən, hətta dəyərlər paradokmasından görünən məsələlərin arxa fonunun əslində necə də adi olduğu göstərilir.

"Peyvənd" adlanan hissədə və Anaxanın sandıqcasındakı əmanətlər mövzusunda yazıçı Şərqdə hökm sürən adətləri, dəyərlər fonunda təqdim olunan məsələləri lağ obyektinə çevirərək toy gecəsi məsələsini ictimailəşdirib yüksək səslə müzakirə mövzusunda çevirir. Təranə Xudatovanın qoluna vurulan peyvən iynəsindəki ruh halı ilə gələcəyi arasında bağ qurur və qərribə bir paralellik apararaq dəyərlərimizə zidd mühakimələrlə çıxış edir.

Ümumiyyətlə dünya "XX əsrdə qlobal kataklizmlər şəklində özlərini bürüzə verən inqilablar və dünya müharibələri ilə bağlı bəşər cəmiyyəti dərin böhranlara məruz qalmış, uzun yüzilliklər boyu cilalanmış əxlaqi prinsiplərin və mənəvi-ruhani dəyərlərin məhvi ilə səciyyələnən qeyri-sabit bir durumla üzləşmişdir. Bu arasıkəsilməz aşınma prosesi bir-birilə rəqabət aparan, "həqiqət yalnız məndədir" deyə bir-birinin dünyaduyum prinsiplərini və dünyagörmə bucaqlarını və təbii ki, bədii təcəssüm üsul və vasitələrini qətiyyətlə inkar və rədd edən, bir-birini kaleydoskopik rəngarəngliklə əvəz edən modernist estetik konsepsiyaların meydana gəlməsinə və meydandan çıxmasına səbəb oldu" (10).

Şüurlu şəkildə postmodernizmin çalarlarının toplandığı əsərdə Nizaminin "Xəmsə"si, Şah İsmayıl Xətayinin "Xətayi" təxəllüsü, Nəsiminin "Ənəlhəqq" fəlsəfəsi fərqli məqamlarla obrazların dili ilə şərh olunur bəzi məqamlarda isə müasir dövrlə keçmiş arasında aparılan paralelliklər gülüş doğur.

Məsələ "Başı çalmalı, üzü nurlu Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən tək cə onun quru adı yadigar qalacaq. Əli çalıklı professor Richard Adimson şərqşünasların 40-cı Nyu-York konfransında sübut edəcək ki, "Xəmsə" sözüynən, dini vergi anlamına gələn "xüms" sözü eyni kökdənmiş" (1, s. 10).

Yaxud "Xətayi ləqəbi qədim şərqdə çinli, kitaylı demk imiş. Şah İsmayılın bu adı, sən demə uzaq Çin ilə hər zaman gizli əlaqəyə girmiş. Bakının bu bölgəsinə "Xətayi" adı verilən kimi, Çin səfiri oppana-oppa durun gəldi məhz oraya" (1, s. 12).

Konspirologiya və postmodernizm mövqeyindən fərqli şəkildə fikirlər söyləyən H.Hərişçi bəzi məqamlarda özünü postmodern saymır.

"Mən postmodernədə ilişib qalmadım. Dünya dəyişir, postmodern təfəkkür arxivə gedir" ədəbiyyata yeni nəzəriyyələr, ideyalar, kreativ (üslublar, postmodern ideologiyasını gətirdik. Təəssüf ki, ədəbi proses elə bunda da ilişib qaldı daha mən postmodernist deyiləm" (8) -deyən Həmid Hərişçi həyatı postmodern oyuna çevirir.

Konspirologiya elminin əsas simalarından biri Aleksandr Duqin sayılır. Bu müəllifin Azərbaycanda ən sadıq pərəstişkarı heç şübhəsiz Həmid Hərişçidir.

H.Hərişçi "Nekroloq", "Konspiroloq" romanı ilə yanaşı, "Bu şeir Bayıl zindanında ölümə məhkum olunmuş Əhdəldə vidalaşdığım... ", "Ey, mənə bənzər insan", "Mən daim səni axtarıram...", "Ağıllı kukla" və s. kimi çoxsaylı şeirlər, "Konspiroloq" kitabında isə müəllifin dediyinə görə o, qırx sirin üstünü açmışdır. "H.Hərişçi ədəbi mətnləri, layihələri deşifrə edib. Guya əsərdə həqiqi mətn üzde yox, dərinlikdə, gizlindədir. O, pərdə arxasında olan andepraund ənənələrinə söykənilməklə Əl Ərəbi, Rixard Zorge, Benksi, Davud Münşizadə kimi fərqli və

məxfi fiqurların yeni portretlərini yaratmağa müvəffəq olub. Əsərdə "Tehran 43", "İki qadın", "Sehrli xalat", "Pijamalı təyyarəçilər", "Bir cənub şəhərində" filmlərindən mesajlar təqdim etməklə guya Birinci və İkinci Dünya müharibələrinin əsl səbəblərini öz yozumunda ortaya qoyub" (7).

Qeydlərdən aydın olur ki, skeptizmin ən ağır forması kimi qəbul olunan konspirologiya elminin və tələblərinin mahiyyətini çox gözəl bilən Herişçi ədəbiyyatda və dünyada yaranan yeni və yaxud fərqli tendensiyaları həyatında və yaradıcılığında sınaqdan keçirməyi məqsəd kimi qarşısına qoyan yazarlardandır.

Yazıçı bir müsahibəsində yazır: "Postmodern estetika meydanı tərk edir və yerini verir konspirologiyaya. Postmodernin əsas müddəaları bunlardır: qəhrəman yoxdur, allah yoxdur, tilsim yoxdur, müqəddəslik yoxdur, süjet yoxdur, loqosentrizm yoxdur, fonosentrizm əsasdır. Konspirologiya elmi postmodernin bu müddəalarına amansız zərbə vurdu. Bu mübarizə Umberto Eko, Den Braun, Paula Koela kimi yazarlar tərəfindən bədii ədəbiyyatda başlandı və nəticədə yeni oxucu kütləsi formalaşdı" (6).

"Çomski konspirologiya nəzəriyyələrini xeyirsiz hesab edir. Çünki bu fərdi manipulyasiyaların daha geniş sosioloji məcburiyyətlərə nisbətən ikinci dərəcəli olduğu yerlərdə şəxs inistitutional strukturun siyasi forması barədə düşünməkdən yayındırır (2, s. 229). Bu onların işə mane olmadığı halda, həmçinin oturmuş güclə mübarizədə səmərəsiz olur. Öz ideyalarının konspirologiya nəzəriyyəsi kimi qiymətləndirilməsinə cavab olaraq Çomski bildirmişdir ki, mətbuatın digər biznes sahələri kimi hər hansısa şeyi (mətbuat sahəsində xəbəri) manipulyasiya edərək satması çox rəasional hadisədir (2, s. 230).

Salidə Şərifova "Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı" kitabında qeyd edir ki: "Bəsti Əlibəylinin "Çağdaş tənqid və ədəbi proses: 2004 - 2007-ci illər" 13 adlı məruzəsində Qərbin tullantısı hesab etdiyi postmodernizmin dünya ədəbiyyatına bir şey vermədiyi kimi fikri səsləndirilmişdir. Tənqidçi xanım, postmodernist üslubda yazılmış əsərləri postmodernizm nümunəsi kimi dəyərləndirmir, yazarın istedadı ilə bağlayır: "sual oluna bilər; bəs Umberto Eko, bəs Orxan Pamuk, bəs Patrik Züskind və postmodernizmin uğuru sayılan digər örnəklər? Mən hesab edirəm ki, bu yazıçıların postmodernizmə aid edilən əsərlərinə "Qızılgülün adı", nə "Qara kitab", nə də "Əttar" postmodernizmin uğuru olmayıb, müəlliflərinin istedadının, böyüklüyünün uğurudur" (3, s. 23).

Ancaq gəlin razılaşaq ki, hər yazılan əsər postmodernizmin yaxud ədəbiyyat qavramının uğuru sayıla bilməz. Bəzi əsərlərdə istifadə olunan postmodernizm sayıqlamalarını fikrimizcə tullantı hesab etmək olar. Çünki bu tip təsirlər ədəbiyyata və insanlığa maddi və mənəvi bir çox ziyan vura bilər.

Ədəbiyyatın tərbiyəvi rolunu diqqət mərkəzində saxlasaq düşünməyə əsas verir ki, yazılan əsərlər də bir növü tərbiyəvi ruhun formalaşdırılması fonunda estafetləri özündə saxlamağı bacarmalıdır. Cəryanın olduğu kimi tullantılı şəkildə mühitimizdə əxz olunması yerinə, həmin yeniliyin bizim ədəbiyyatımıza zərərli ünsürlərdən arınıb, daha keyfiyyətli şəkildə ədəbi istesalata cəlb olunması daha uğurlu nəticələr yarada bilər fikrimizcə.

Qərbdə müəyyən dövrü xarakterizə etmək üçün bir fikir kimi ortaya atılan postmodernizm, Amerikada özünü genişsəpkili təsdiq etmiş, getdikcə önəmli bir hərəkətə çevrilmişdir. Qeyd edək postmodernizmlə bağlı mənfi və müsbət fikir, rəy və təhlillər istiqamətində bu dalğa çox dinamik inkişaf yolu qət edir.

Həmid Herişçinin artıq on ildən çoxdur ki yazdığı və deyəsən hələ də bitirmədiyi "Nekroloq" romanını da bu istisnalardan hesab edirəm. Məncə bu əsərin əsas məziyyəti müəllifin ruhunda gedən proseslərin yazıda olduğu kimi əks etdirilməsidir. Həmidin yazısındakı dağıdıcılıq ehtirası, nihilizm məhz onun içindəki nifrətdən doğur, bu nifrət onun hər cümləsində, yaratdığı

obrazlara, təsvir etdiyi hadisələrə münasibətində açıq aşkar hiss olunur. Özündən əvvəlkiləri dağıtmaq, məhv etmək – onun əsərini qidalandıran yeganə ehtiras məhz budur. Lakin yenə də təkrar edirəm, bu ehtiras, onun içindən gəldiyinə görə əsəri də o biri saxta postmodernistlərin yazılarından fərqlənir (5).

Fikrinə əlavə olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Həmid Herişçinin "Nekroloq" əsəri məntiqli, şüurlu postmodern cəhddir. Gəlin razılaşaq ki, yazıçı bu əsərində postmodernizmin dağıdıcılıq prinsipini əsas priotet vəzifə kimi qarşısına qoyub.

Postmodernizm problemi təkcə estetik bir problem deyil, eyni zamanda siyasi bir məsələdir. Postmodernist bir sənətçi düşüncələrini hansı sənət sahəsi qeyd edərsə etsin, hansı üslubu mənimsəmiş olursa, olsun, bu fikirlər, əsasən, baş verməkdə olan ictimai anı əks etdirmə şəklində ortaya çıxacaq.

"Leonardonun tanrılar qatında və fəzilətlər dünyasında bir "Mona Liza" tablosu yaratmağı, necə üsyan və rəddirsə, Duchampın daha 1912-ci ildə Kubist də olsa bir tablo yaratmaq fikrini bir bir kənara buraxması o qədər etirazdır" (4).

"Postmodernizmin məşhur nəzəri-yəçilərindən olan Teo Danın postmodernizmin bədii kod kimi iki dəfə qeyd eləməsinə xüsusi olaraq vurğulayandan sonra fikrini davam etdirərək yazır ki, postmodernizm bir tərəfdən kütləvi, populyar mədəniyyətin tematik materialı və texnikasından istifadə edərək bütün adamlar, o cümlədən bədiilikdən o qədər də başı çıxmayanlar üçün kütləvi istifadənin reklam cazibədarlığını qazanır. Digər tərəfdən isə özündən əvvəlki, özü də daha çox modernist əsərləri porodiya şəklində dərk etmək, onların süjet və priyomlarına ironik yozumlar verməklə ən təcrübəli auditoriyaya üz tutur" (11).

"Nekroloq" əsərində də belə məqamlar mövcuddur: "Mələk, Cahandar ağanı bir həftəlik ayrılıqdan sonra istəkli ərinin həsrətini çəkən təzə gəlinlər kimi mehribanlıqla qarşıladı. Razin qəsəbəsi, Yuxarı qumluq küçəsi 4 ünvanında yerləşən öz dədə-baba mülkünün mağraf qapısını Cahandar ağa elə təzəcə aralayıb içəri keçmişdi ki, ... çeynənib yerə tükürülmüş "Dirol" saqqızlarından biri, tərslikdən, onun qara çəkməsinin altına yapışdı" (1, s. 151).

Əsərdə həyatla "Dəli kür" əsəri arasında müəllifin apardığı paralel təhlillər mövcuddur: "Vəli, Şahnigar ilk dəfə məni qondarma adımla səslədi, - mən bu kitabı indi dönə-dönə oxuyuram, təkrar-təkrar oxuyuram. Şahnigarı, öz dogma bacısını nöş öldürdü eee Cahandar ağa, anamı xatırlayıram həmişə o kitabı vərəqləyəndə... Mənim anamı da..."

Şahnigar obrazını müxtəlif tarixi və modern rakursdan gündəmə gətirən əsərdə "Dəli kür" romanı daxil, bir çox əsərə eyhamlar, replikalar mövcuddur.

Həmid Herişçinin "Nekroloq" əsərində cəmiyyətdə baş verən hadisələrin timsalında diqqət çəkilən məsələlər zaman-məkan qavramı, zaman-insan, insan-təbiilik, dəyərlər-adi arxa fon kimi məsələlər fonunda ağrıdıcı realist üslubla, çılpacaqasına diqqətə çatdırılır. Antimetodologizmin özünə əsas meyar kimi qəbul edildiyi əsər standart qaydalardan istifadə imkanını inkar edircəsinə bir çox müddəanı özündə cəmləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Herişçi.H. Q. Nekroloq. Azad yazarlar ocağı kibxanası. Bakı: 2005, 208 s.
2. Rai, Milan Chomsky's Politics. erso; 1st edition (June 17, 1995). 225 s.
3. Şərifova. S.Ş. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. Bakı, "Elm və təhsil", 2015, 104 səh.
4. <http://www.halksahnesi.org/2019/07/19/postmodernizmin-tanimi-sitki-m-erinc/>
5. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2011/aprel/165688.htm>
6. http://islammektebi.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2270:hmid-

herisci-lwikileaksr-nlr-dedi&catid=26:nsr&Itemid=64

7. <http://kaspi.az/az/genc-azerbaycan-postmodernistleri/pages/q/pdf/pages/q.pdf>

8. <http://kultura.az/news/20130129071254876>

9. https://525.az/site/index.php?name=xeber&news_id=11996#gsc.tab=0

10. <http://yarpaq.az/az/postmodernizm-toenqidnet/>

11. <https://manera.az/edebiyat/2741-postmodernizm-ve-onun-nezeri-estetik-prinsipleri-maneraaz.html>

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: ismayilovanargis@gmail.com*

Nərgiz İsmayılova

INITIAL POSTMODERNISM EMBRYOS IN HAMID HERISCHI'S WORK OF "OBITUARY"

The postmodern embryos appeared in the Azerbaijanian prose under the influence of European postmodernism is drawn into research in the example of Hamid Herischi's work of "Obituary" in the paper.

It is noticed that the transition from modernism to postmodernism in the world literature occurred in extremely acute and important trajectory. While dealing with the transition of modernism to postmodernism B. Makeyl notes the epistemological problem to stand in the center of the modernist literature and the postmodernists to be mainly interested in anthology matters. Postmodernism has not been accepted adequately in the Azerbaijan literary criticism as well. In this aspect the postmodern tendencies and the transition process from modernism to postmodernism appeared in Azerbaijan literature is studied comparatively in the example of Hamid Herischi's work of "Obituary" in the paper. Hamid Herischi's work of "Obituary" as one of the initial reverberation of postmodernism in Azerbaijan is very interesting. The work of "Obituary" was published in 2005. The book includes the pieces as "Blemish", "Raging Kur", "Extensions", "Arsheen of the World", "Say any word".

"Obituary" and other literary samples which form a transition from modernism to postmodernism reflect the logical postmodernism conception inside.

Keywords: *Postmodernism, world literature, Azerbaijan literature, the work of "Obituary", influences, comparison*

Нəргиз Исмаилова

ПЕРВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ПОСТМОДЕРНИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ГАМИДА ХЕРИСЧИ "НЕКРОЛОГ"

В статье были научно исследованы проявления постмодернизма, возникшие в азербайджанской прозе под влиянием европейского постмодернизма на примере произведения Гаида Херисчи "Некролог". Отмечается, что переход от постмодернизма к модернизму в мировой литературе произошел в крайне острой и серьезной траектории. Говоря о переходе модернизма на постмодернизм, Б.Макхейл отмечает, что в центре модернистской

литературы стоит эпистемологическая проблема и постмодернисты в основном заинтересованы в вопросах онтологии. Вопросы постмодернизма не были однозначно приняты и в азербайджанском литературоведении. В этой статье сравнительно исследуются постмодернистские тенденции и процесс перехода от модернизма к постмодернизму в азербайджанской литературе на примере произведения Гаида Херисчи "Некролог". Произведение Гаида Херисчи "Некролог" очень интересен как один из первых отражений постмодернизма в Азербайджане. Произведение "Некролог" было опубликовано в 2005 году. В книге занимают место такие отрывки, как «Дамга», «Дели Кюр», «Дополнения», «Аршин мира», «Скажи одно слово».

«Некролог» и другие литературные образцы содержат переход от модернизма к постмодернизму и отражают в себе отражение концепции логического постмодернизма.

Ключевые слова: *Постмодернизм, мировая литература, азербайджанская литература, произведение «Некролог», воздействия, сравнение.*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant: 11.10.2019

Son variant: 22.11.2019